

KUR'AN BAĞLAMINDA OLUMSUZ DAVRANIŞLARA PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR

M. Doğan KARACOŞKUN*

Anahtar Kavramlar: Kur'an, olumsuz davranış, şeytan, nefis.

Özet

İnsan davranışlarını kapsamlı bir bütünlük içinde anlayabilmek için davranışlarına yön veren her tür kaynak araştırma konusu olabilmelidir. Bu düşünceyle hazırlanan bu makalede, İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an'daki insan davranışlarıyla ilgili bazı yaklaşımlar, objektif ve psikolojik bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Aynı şekilde, Kur'an'ın inanan bireyden beklentileri bağlamında, insanın psikolojik süreçleri nasıl yaşadığına, özellikle olumsuz yaklaşımların nasıl gerçekleştiğine dönük ayetler analiz edilmeye çalışılmıştır.

Psychological Approaches to Negative Behaviours In the Context of the Quran

Key Words: Quran, negative behaviour, satan, soul.

Abstract

In order to understand human being in a holistic way every sources directing his/her behaviour should be regarded as the source of investigation. In this paper prepared for this purpose, the approaches to human being in the Quran were studied with psychological and objective perspective. The verses related to how human being experienced the psychological processes and how he/she committed the negative approaches in particular were analysed in a context of the expectancy of the Quran from the believers.

Problem ve Amaç

İnsan davranışlarının gerisindeki nedenler ve yöneldikleri amaçlar, psikolojinin temel araştırma alanıdır. Ancak, insanı bütünlüğü içinde ve kapsamlı bir şekilde anlayabilmek için, insan davranışlarını tek yönlü ve sınırlı bir bakış açısıyla yorumlamak yerine, bireysel ve sosyal tüm yaşantılarını göz önüne almak gerekir. Nitekim dindar bir bireyin her hangi

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi A.B.Dalı Öğretim Üyesi

bir konudaki davranış güdüsü, aynı davranışı gösteriyor olsa bile, dini inancı olmayan bir başka birey ile tümüyle benzer olmayabilir. Örneğin dini inancı olmayan yahut dindar olmayan bir birey, salt sağlığa zarar verebileceği kaygısıyla içki içmek istemeyebilirken, dindar bir birey inandığı Kutsal Varlığın yasaklaması nedeniyle, onun hoşnutluğunu elde etmek için benzer bir davranış gösterebilir. Buna göre, aynı davranışın bile bireyden bireye değişebilen farklı güdülenimleri olabileceği için, bireyi davranışa güdüleyen kaynakların çeşitli olabileceği ortadadır. Bu anlamda dini inanç ve özellikle bu inanç sisteminin ana kaynağı yahut kaynaklarının, insanı tanıma ve anlamaya çalışan psikoloji biliminin ilgisinden uzak olması, özellikle dindar bireylerin davranışlarını anlamada önemli bir eksikliğe yol açacaktır. Bu çerçevede, İslam dininin öncelikli ve inananları nezdinde tartışmasız bir kaynak kabul edildiği herkesçe bilinen Kur'an'daki insanla ilgili ayetleri, bu yaklaşımlar çerçevesinde ele almak, mevcut bilgilerimize önemli yeni unsurlar katabilir. Nitekim Kur'an'da insan davranışlarının anlaşılmasına ışık tutan çok sayıda ayetin varlığı bilinen bir gerçektir. Özellikle inanan bir bireyin davranışlarının nedenleri ve amaçlarının doğru anlaşılabilmesi açısından, bu ayetlerin psikolojik değerinin son derece önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca ayetler vb. bazı dini vasıtaların psikolojik olarak ele alınması, Psikolojinin bir alt dalı Din Psikolojisinin görevleri arasında sayılır.¹

Kur'an'daki olumsuz insan yönelim ve davranışların, savunmacı olmaktan uzak bir şekilde, bilimsel bir yaklaşımla ele almaya çalıştığımız araştırmamızın problemini, Kur'an bağlamında olumsuz insan yönelim ve davranışlarının içsel nedenlerini ve etkin duruma geçme süreçlerini ortaya koymaya çalışmak şeklinde ifade edebiliriz. Amacımız, acelecilik, ölümsüz olma arzusu, cimrilik ve bencillik gibi olumsuz yönelim ve davranışlarla ilgili ayetleri, psikolojik değer ve işlevleriyle ele alarak, insanı tanıma ve anlama çabasına katkı sağlayabilmektir.

Kur'an Bağlamında İnsan ve Yönelimleri

Kur'an'a göre insan, ruh ve bedenden meydana gelmiş olup², yaşantı ve davranışlarıyla işlev gören bir varlıktır. Bu yapısı ile insan, tek tek özellikler kümesi olmayıp, bütünlük içinde yaratılmıştır.³ Davranışları, ihtiyaç, arzu ve motivasyonlarına bağlı olarak, öğrenme yetenekleri aracılığı ile ortaya çıkar⁴. Kavramlaştırma ve kavramlar arasında ilişki kurabilme yetisine sahip bir varlık olarak insan⁵, öğrenerek davranış geliştirir. Öğrenme ise; taklit, deneme-yanılma ve düşünme etkinliklerini gerçekleştirmeyle işlevsellik kazanır. Bu süreçte, sosyal çevre faktörü etkili olduğu kadar, yaratılıştan gelen, özü itibarıyla her insanda aynı olsa da,

¹ Kerim Yavuz, "Din Psikolojisinin Araştırma Alanları", *A. Ü. İ. F. Dergisi*, sayı, 5, 1982, s. 103.

² Hicr, 15/29; Secde, 32/39; Sad, 38/72.

³ İsmail Çalışkan, "Kur'an'a Göre Dinin Hitap Alanı", *EKEV Akademi Dergisi*, C. 1, sayı, 3, Kasım 1998, s. 113 v.d.

⁴ Bakara, 2/31; Rahman, 55/3-4.

⁵ Mevlüt Erten, "Kurana Yaklaşımda Bilgi-Yorum İlişkisi", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl, 6, sayı, 10, 2002, s. 27.

sonradan bozulabilmesi imkân dahilinde olan⁶ fitrat' da etkilidir. Bu konuda Kur'an, genelde insanın yeti ve yönelimlerinin, yapı itibarıyla olumlu ve olumsuz yönelmeye açık, işlevsel olma yönünden kendisi için öngörülen davranış biçimlerini gerçekleştirmeye dönük, sürekli ve potansiyel bir hazır oluş halinde olduğunu ifade eder.⁸ "İnsan benliğini düşün ve onun nasıl (yaratılış) amacına uygun şekillendirildiğini ve nasıl ahlaki zaafarla olduğu kadar Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle de donatıldığını !..."⁹; "Böylece sen, batıl olan her şeyden uzaklaşarak, yüzünü kararlı bir şekilde (hak olan) dine çevir ve Allah'ın insan bünyesine nakşettiği fitrata uygun davran.." ¹⁰; "Ve ona (kötülüğün ve iyiliğin) iki yolunu göstermedik mi?"¹¹

Ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Kur'an insandan, kendisini erdemli olmaya götürecektir olumlu davranışlar sergilemek suretiyle, yaratılıştan gelen temel yönelimlere uygun davranmasını beklemektedir . " Ve ona (kötülüğün ve iyiliğin) iki yolunu göstermedik mi? " ayetini açıklayan ünlü müfessir Elmalılı Hamdi Yazır, insan doğasının her iki yönelime de aynı derecede elverişli olduğunu, birisinin diğerine üstünlüğünün sonradan olan sebeplerle geliştiğini söyler ve ayetle ilgili açıklamalarına şu ifadelerle devam eder:

"Bakara Suresi'nde geçtiği üzere Adem'in günahı şeytanın aldatmasına kanmasındandır. Şu halde nefs-i emmarenin kötülüğü emretmesi, ya hayırlı ve faydalı olacağı zannıyla bir cahilliğin veya kötü terbiye ve alışkanlık ile fitrattan sapmamın neticesidir. Demek ki insanın çok zalim ve çok cahil olması da, olgunlaşması ve ilerlemesi de genel olarak mutlak surette yaratılışın bir gereği değil, sonradan oluşan sebep ve illetler dolayısıyladır. Onun içindir ki insan, terbiyesine ve kişinin iyiliğine ve kötülüğüne göre ahlakını güzelleştirebilir veya bozabilir. ...İnsan hayra da şerre de istidatlı olarak ikisine de sonradan olan sebep ve illetle yürür ve hangisini hedef edinirse ona gider. Nefis, emmare yani kötülüğü emredici de olur, mutmainne yani iyilikle kötülüğü ayırt edip temizlenerek kişiyi

⁶ Haşr, 19; Rum, 30/30.

⁷ Kelime anlamıyla daha çok yaratılış, tiynet, doğa ve huy gibi anlamlara gelen fitrat kelimesi(bkz. İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, "ftr" md.; Ragıb el-İsfahani, *el-Müfredat*, "ftr" mad.), Kur'an'da çoğunlukla yaratma anlamıyla kullanılır.(Bkz. Sadık Kılıç, *Fitratın Dirilişi*, İstanbul, 1991, s. 13.) Kimi İslam alimlerinde yansız bir durum olarak da açıklanan fitrat terimine, kimi İslam alimleri, özellikle fitrat hadisi olarak isimlendirilen "Her çocuk İslam fitratı üzere doğar. Ancak anne ve babası onu Yahudi, Hristiyan veya putperest yaparlar..." hadisinden hareketle İslam'ı kabul etmeye uygunluk anlamını verirler(Bkz. Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul, 2002, s. 167-172). Bir din psikoloğu olan Hökelekli de terimi, "dini kabiliyet" anlamında ele almıştır. O, fitrat hadisinden hareketle, çocuğun doğduğu anda, kendisinde hazır ve sınırları belirlenmiş bir din ya da Allah inancı olmamasına rağmen, bu konuda doğal bir eğilim içinde olduğunu belirtir. (Bkz. Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara, 1993, s. 124-126). O halde en genel anlamıyla fitrat, "insanın özgün yaratılışı" (Bkz. Kılıç, a.g.e., s. 13) ve bu özgünlüğün "iyiye ve temiz olan şeylere daha yatkın olması"dır(Muhittin Okumuşlar, *Fitrattan Dine*, Konya, 2002, s. 35). Ayrıca konuyla ilgili olarak bkz. En'am 6/79; Yusuf, 12/101; İbrahim, 14/10; Fatr, 35/1; Zümer, 39/46; Şura 42/11.

⁸ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara, 1993, s. 124-125.

⁹ Şems, 91/7-8-9-10.

¹⁰ Rum, 30/30.

¹¹ Beled, 90/10.

Kur'an'da fıtratı işlevsel kılabilmesi için insan, öncelikle kendini ve çevresini anlamaya yönlendirilmektedir.¹³ Böylece, Kur'an'ın, kendi öz benliğine yabancılaşmamış ve öz varlığını koruyabilmiş insanı oluşturmayı hedeflediği görülmektedir.¹⁴ Kendisi ve çevresini anlama çabası içinde olmayan insanlar, olumsuz davranışlara yönelmekten kendilerini alıkoyamazlar; çünkü bu kimseler kendi benliklerine yabancılaşmışlardır.¹⁵ Artık kendilerini gerçekleştirmeleri ve fitri olarak taşıdıkları içsel zenginlik, derinlik ve olumlu davranışlar yapmaya götürücü yaratılışlarını işlevsel kılma noktasından uzaklaşmış olurlar. Kur'an'da bu tip kimseler, kalbi katılaştırmış yahut mühürlenmiş olarak ifade edilirler.¹⁶ Kalplerin mühürlenmesi ifadesi psikolojik açıdan şu şekilde açıklanabilir. Birey, sürekli yapılagelen ve alışkanlık haline gelmiş davranışları normal bulur ve tersi davranışları yapma ihtimali, diğerine oranla azalma gösterebilir. Hem olumlu, hem de olumsuz diye nitelenebilecek davranışlar için geçerli olabilen bu işleyişe göre, sürekli olumsuz davranışlar yapan kimselerin olumlu davranışlar yapma ihtimalleri azalacaktır. Bu durumda olumsuz davranışlara yönelmek büyük oranda ihtimal dairesindedir. Kur'an'ın insandan yapmasını istediği olumlu davranışların, temelde yatay bir düzlemde (Fitrat → olumlu davranışlar) oluşmasına karşın; söz konusu süreçte, insanın yaşadığı davranışlar, yatay bir düzlemin bile gerisinde gerçekleşir. Bu düzlemin dikey bir harekete yönelmesi zihinsel anlamda (Allah'ın varlığı, İslam'ın hak din olduğu v.b.) ve bir yerde bu sürecin katkısıyla söz konusu olur. Nitekim, Kur'an'da bu içsel yaşantı söz konusu olmadığında, dikey hareketliliğin (Kur'an'ın öngördüğü iman esaslarına inanmanın) gerçek anlamda olamayacağı belirtilir.

Görüldüğü gibi ayette, insanın kendi yaratılışındaki temel yönelimleri geliştirip katmadığı takdirde, dış dünyadan alınacak uyarımlarla, kendisi ve kendi dışındaki dünya ile ilgili gerçeklik algısından yoksun kalacağı açıkça ifade edilmektedir. Bu nedenle, yatay hareketlilik süreci gerçekleşmeden doğrudan dikey hareketlilikle mümin olmak, bilinçli ve derinlikli bir dini yaşantının gerçekleşmesini zorlaştıracaktır. Her ne kadar dini yaşantının oluşmasında dış çevreden gelecek uyaranlar son derece önemli ise de, bu uyaranların, hem içsel potansiyeli işlevsel kılabilecek ve ona paralel bir içerikte olması, hem de içselleşebilmesi açısından kendini ve çevreyi anlama sürecinde katkı sağlaması gerekir. O halde yapılması gereken şey, salt olumsuz davranışlardan kaçınmak değil, aynı zamanda ve hatta daha önce, bu eylemin içsel geri planını yaşantılamaktır. Öyleyse,

¹² Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bozelli, Abdullah Yücel, Nedim Yılmaz)C., IX, İstanbul, trs., s. 225-226.

¹³ Bkz. Bakara, 2/73; Bakara, 2/164; Bakara, 242; Ra'd, 13/ 4; Hac, 22/46; Müminun, 23/80; Ankebut, 29/63; Mümin, 40/67.

¹⁴ Sadık Kılıç, *Yabancılaşma*, Rahmet Yay., İstanbul, trs., s.110.

¹⁵ Muhammed Ecmel, "Sufi Ruh Bilimi", *Sufi Psikolojisi*, (Editör: Kemal Sayar), İstanbul, 2000, s. 84.

¹⁶ Bkz. Bakara, 2/7; En'am, 6/46; Casiye, 45/23; Şura, 42/24.

öncelikle Kur'an bağlamında insanın içsel donanımlarından söz etmek yararlı olacaktır.

Kur'an'a göre Allah, insan'a önce şekil vermiş, sonra kendi ruhundan üflemiştir.¹⁷ Bu yönüyle insan, Tanrısal yapısı olan, hayat, bilinç ve duyarlık sahibi bir varlıktır. Nitekim Gazali, insanın doğası itibarıyla Tanrısal yahut ilahi kaynaklı olduğuna işaretlerle, Hıristiyanlıktaki, Adem'in dünyaya düşmesiyle, işlemiş olduğu günahın bütün insanları kapsadığı ve her doğan bireyin günahkâr doğduğu düşüncesine karşı, dünyaya düşüşün bir ceza değil, tecrübe vesilesi olduğunu belirtir. Ona göre, insan doğası, kaynağı itibarıyla gerçekte yeryüzüne ait değil, bu dünyaya yabancıdır. Gazali, birçok sufi gibi, bu dünyayı bir konaklama yeri olarak görür. O'na göre insan bu dünyaya, toprak ve su biçiminde Allah'ın eserlerinin bilgisini elde etmek amacıyla inmiştir. Bu nedenle insan ruhu kaynağına yani yüce aleme dönmeye çalışır.¹⁸ Yine bir hadiste "Allah Adem'i kendi suretinde yarattı"¹⁹ denilir. İbnul Arabi bu bu hadisin, Adem'in aynı zamanda diğer insanların Allah'ın sahip olduğu bütün sıfatlara sahip oluşunu anlattığını söyler.²⁰

İnsandaki söz konusu Tanrısal niteliğin, sınırlı, bizzat yaratıcının insana kodladığı, aynı zamanda sorumluluk gerektiren bir düzlemde gerçekleşme imkânı olduğu görülmektedir. Bu, en üst yetkinlik noktasında bile, Tanrılık düzeyine taşınabilecek bir şey değildir.²¹ Nitekim Kur'an'a baktığımızda bu sınırlı Tanrısal niteliğe karşın insan âciz, zayıf ve yaşam süresince karşılaşması muhtemel sayısız güçlüklerin üstesinden gelme konusunda zorlanan bir varlıktır.²² Bu durumda insanın Tanrısal niteliği, Tanrının sınırsız güç ve niteliklerinin ancak sınırlı bir görüngüsü olarak anlaşılabilir. İnsan her halükârda Tanrıdan ayrı bir varlıktır. Tanrıyla buluşma yahut yakınlaşma, bu Tanrısal özün açılımı ve yaşantılanmasıyla mümkündür. İnsandaki bu tanrısalılığı işlevsel kılma olayına "olmak" adını veren Fromm'a göre de, insan olmanın ana amacı budur.²³

Bu temel donanımına karşın insan, çeşitli psikolojik, psiko-fizyolojik ve sosyal etkenler sonucu ve özgür iradesiyle ve içsel faktörlerin etkisiyle, yapısındaki olumsuz yönelmeyi etkin kılabilir.²⁴ Kur'an bu etkinleşme

¹⁷ İlgili ayetlerden bir kaç şü şekildedir: "Ve hani Rabbin meleklere: -Haberiniz olsun, ben biçim verilebilir özlü kara balçıktan bir ölümlü varlık yaratacağım, demişti. Ona belirli bir biçim verip de ruhumdan üflediğim zaman onun önünde yere kapanın!" (Hicr, 15/28-29) ; "O, yarattığı her şeyi en mükemmel şekilde yapandır. Nitekim Allah insanın yaratılışını balçıktan başlatır. Sonra basit bir sıvı özünden soyunu sürdürür. Sonra ona amacına uygun bir şekil verip, kendi ruhundan üfler ve (böylece, ey insanoğlu) sizi hem iştme ve görme (melekeleri) hem de duygularla donatır..." (Secde, 32/7-9).

¹⁸ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, (terc. Ahmet Serdaroğlu), c.III, s. 516-523; Claudia Reid Upper, "Gazali'nin İnsanın Doğası Hakkındaki Düşünceleri", *İş Hayatında İslam İnsanı*, Müsiad Araştırma Raporları-9, İstanbul, 1994, s. 85.

¹⁹ Sahih-i Müslim, Birr, 115.

²⁰ İbnü'l-Arabi, *Fusûsü'l-hikem*, Beyrut, 1980, s. 48-49.

²¹ Ali Akpınar, "Allah'ın Ahlakı İle Ahlaklanmak", *Tasavvuf Dergisi*, Yıl, 2, sayı, 6, 2001, s. 72.

²² Nisa, 4/28; Beled, 90/4.

²³ Erich Fromm, *To Have or To Be*, London, 1999, s. 102.

²⁴ Söz konusu süreç Kaf Suresi, 16. ayette şöyle anlatılır: "Gerçek şu ki, insanı yaratan biziz ve onun iç-benliğinin (nefsinin) ona ne fışıldadığını (ne tür vesveseler verdiğini) biz biliriz..".

sürecinde iç-benliğinin insana etkide bulunma şekli olan “vesvese” den söz eder.²⁵ Gazali, “vesvese” denilen olayın, insanı olumsuz davranışlar yapmaya yönlendiren duygu ve düşüncelerin tümü olduğunu söyler. O'na göre bu duygu ve düşüncelerdeki yapılanma, dış etkilerle işlevsellik kazanır. Bunların, işlevsel olmaları bağlamında, insan ruhundaki kaynakların gazap ve şehvet (saldırganlık ve cinsellik) güdüsü olarak gördüğünü belirtir.²⁶

Yine konuyla ilgili ikinci bir ayet, Yusuf peygambere ait sözleri içermektedir. “...*Rabbimin acıyıp esirgediği kimseler hariç, insanın kendi iç benliği (nefsi) de onu kötülüğe sürükleyebilir.*”²⁷

Olayın geri planında, Yusuf peygamberin yaşadığı bir olay söz konusudur. O, hizmetinde bulunduğu Mısırlı bir adamın karısı tarafından zinaya zorlanmıştır. Her ne kadar, kadına karşı durarak bu eylemin gerçekleşmesini engellemişse de, iç benliğinin onu eylemi gerçekleştirme konusunda güdülediğini yaşantılamış ve bunu şu şekilde ifade etmiştir: “...*(Yusuf:) Ey Rabbim... Sen onların oyunlarının tuzaklarının benden uzak tutmazsan, ben o zaman onların ayartmalarına kapılır (içimde oluşan arzu ve özlemle onlara meyleder) ve (doğru nedir, eğri nedir) seçemeyen şaşkın kimselerden olurum.*”²⁸

Muhammed Esed, Yusuf peygamberin “*sen onların oyunlarını-tuzaklarını benden uzak tutmazsan*” ifadesinin, varoluşsal bir zayıflığı, yahut olumsuz yönelimi yenmesini bilmiş bir kimsenin alçak gönüllülüğünü yansıttığını söyler. “*Yusuf peygamber, bu erdemli davranışını, iyi bir insanın yapması gereken şekilde kendisine değil, Rabbinin yardım ve desteğine bağlamaktadır*” der.²⁹

Kur'an, yaşantılanan bu yönelimleri etkin kılma sürecinde, belli ilkeler çerçevesinde yaşayan insanlar için, olumsuz davranışlara yöneliminin gerçekleşme imkânı bulamayacağını belirtir: “*Haydi, şimdi onlardan gücünün yettiğini sesinle ayart; atlarıyla ve adamlarıyla onların üzerine yüklen ve (böylece) onların, mallarıyla çocuklarıyla (ilgili olarak işleyecekleri günahlara) ortak ol; onlara vaadlerde bulun; çünkü (onlar bilmezler ki) şeytan'ın vaad ettiği her şey sadece akıl çelmek içindir. (Bununla birlikte yine de) bil ki, (Bana güven bağlayan) kullarım üzerinde senin etkin olmayacaktır; çünkü kimse Rabbin kadar güvene layık değildir.*”³⁰

Bu ayetlerdeki içeriği açıklayıcı nitelikteki bir hadis de şu şekildedir: “*Hz. Muhammed: 'Hiç kimse yoktur ki, onun bir şeytani olmasın', buyurunca, ashabi sorarlar 'Ey Allah'ın Resulu! Senin de şeytanın var mıdır?' Hz. Muhammed cevaben şöyle der: 'Ben de dahilim. Ancak Cenab-ı*

²⁵ Kaf, 50/16.

²⁶ Gazali, a. g. e., s. 59-61.

²⁷ Yusuf, 12/53.

²⁸ Yusuf, 12/33.

²⁹ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul, 2000, s. 469.

³⁰ İsra, 17/64-65. Ayrıca bkz. Yusuf, 12/ 33, Araf, 7/20, İsra, 17/65, Nahl, 16/99.

*Hak bana yardım ederek şeytani bana mağlup etti ve böylece benim şeytanım teslim oldu. Bu yüzden o, hayırdan başkasını bana emretmiyor.*³¹

İç-benliğinin vesveseleri etkili olmayan insan, iç dünyasında olumsuz bir yönelim ihtiyacı hissetmeyen yetkin bir insandır. Bu insanlarda “şeytan” denilen Kur’an açısından olumsuz kabul edilen davranışlara güdüleyici etken³², pasiftir. Şeytan bu kimselerde reddedildiği için sürekli vesvese veremese de, yeniden etkin olabileceği süreçler için fırsat kollar³³. Çünkü Kur’an’a göre şeytanın temel tutumu, Allah anıldığında sinmek, O unutulduğu zamanlarda hemen devreye girerek sinsice düşünceleri bulandırmaktır.³⁴ İlgili ayet ve hadisleri değerlendiren Gazali şöyle der: “Ne zaman ki hevanın istekleriyle dünyanın zikri kalbe galebe çalarsa, şeksiz ve şüphesiz şeytan bir imkân bulur ve vesveseye başlar. Ne zaman ki kalp Allah’ın zikrine dönerse, şeytan oradan göç eder ve onun için imkân kapısı oldukça daralır.”³⁵ Farabi, olumsuz güdüleme merkezi olan “şeytan” etkenini pasifleştirerek, yani kötülük yapma eğilimi ile başa çıkarak olumsuz davranışlardan vazgeçmeye çalışmak yerine, içinden bunları yapma yönelimi gelmeyen, yani bir nevi Gazali’nin belirttiği şekilde şeytanın göç edip gittiği bu insan tipini “erdemli” olarak betimler³⁶.

İnsanların olumsuz davranışlara güdülenmesine gelince, “şeytan”, bu süreçte aktif olarak rol alan en etkili unsur olarak gözükmektedir. Kur’an’a göre o bu işi, insanın “nefs”³⁷ isimli “iç-benini” olumsuz güdülenmelere yönlendirerek yapar³⁸. Burada şunu belirtmemiz gerekiyor. Şeytan gerçek bir varlık mıdır, yoksa insanın kötülüğe yönelmesindeki itkiyi sembolize eden bir kavram mıdır? gibi konular, araştırmamız açısından önemli değildir. Burada önemli olan, psikolojik insan yaşantıları ve Kur’an açısından olumsuz insan davranışları bağlamında, Kur’an’da şeytana atfedilen işlevselliktir.³⁹ Nitekim, şeytan sözcüğü tarihsel bir kişilik yahut figürü ifade etmekten ziyade, Allah’ın dininden yüz çevirme, Allah’a isyan ve kötülük niteliklerini ifade eden bir terim olarak da tanımlanmaktadır.⁴⁰ Yukarıdaki ayetlerde görülebileceği üzere, insanda olumsuz yönelimlerin etkinlik kazanmaya başladığı süreçte, geri plandaki yönlendirici etken

³¹ Sahih_i Müslim, Münafikun, 70; Gazali, a. g. e., s. 65.

³² Bakara, 2/268; Araf, 200-201.

³³ Hayati Aydın, “Kur’an Açısından Şeytanın Etkisi Bağlamında Vesvese ve Şüphe”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 15, sayı 4, 2002, s. 538.

³⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Nedim Yılmaz), C. X, İstanbul, trs., s. 189-191.

³⁵ Gazali, a. g. e., s. 62.

³⁶ Farabi, *Fusulü'l-Medeni*, giriş ve notlarla neşr. D.M.Dunlop, çev. Hanifi Özcan, İzmir, 1987, s. 33-34.

³⁷ Nefs kelimesi Kur’an’da pek çok anlamda kullanılmaktadır. Muhammed Esed, insanı kötülüğe yönlendirme işlevinden bahsedilen ayetlerde geçen “nefs” kelimesini, iç-ben (innermost self) anlamında kullanmaktadır. Kaf, 50/16 ve Yusuf 12/53’üncü ayetlerin meal ve tefsirleri için daha önce de geçen Muhammed Esed’in Kur’an Mesajı isimli eserine bkz. Ayrıca nefis kavramının Kur’an’daki kullanımları konusunda daha geniş bilgi için bkz. Hayrani Altıntaş, “*Tasavvuf Tarihi*” Ankara, 1991, s. 37-58 arası.

³⁸ Araf, 7/200 ; Araf, 7/201; Bakara, 2/268.

³⁹ Geniş Bilgi için bkz. Gazali, a. g. e., s. 71.

⁴⁰ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara, 1998, s. 353.

şeytandır. Kur'an'da belirtilen diğer, pek çoğu somut olarak bilinen ve her biri, yine şeytanın aracılığı yahut önderliği ile işlevsellik kazanan dünya malı, evlat vb. daha pek çok etken varsa da, bunlar temelde belirleyici değil, destekleyici araçlardır. Nitekim bu araçlara kalbinde çok fazla yer ayırmayan kimseler, şeytanın müdahalesi karşısında güçlü olabilirler. Ayette şeytana hitaben: "*Benim kullarım üzerinde senin sultan yoktur.*"⁴¹ denilir. Burada kastın, nefsini şeytanın yönlendirmesine açık tutmayan kimseler olduğu ifade edilir.⁴² Bu kimselerin dışındakiler, Kur'an'da "hevasını ((*arzu ve özemlerini*) *ilah edinen kimseler*" olarak nitelenmektedirler.⁴³ Hevayı ilah edinme düzlemindeki bu yaşantı biçimi, fıtratı gerçekleştirilmeye ilişkin yatay hareketliliğin olmaması durumunda yaşanması muhtemel bir süreç olabileceği gibi, yatay hareketlilikten dikey hareketliliğe geçemeyen kimseler de, bu yaşantıya açık olurlar.

Şekil-1

İnsan ve Yönelimleri

<i>İnsan(fıtrat)®yatay hareketlilik®iyi insan→ şeytanınolumsuz yönlendirmeleri</i>	<i>İnsan(fıtrat) ® yatay ve dikey hareketlilik® iyi ve şeytanın olumsuz yönlendirmelerinden kendini daha fazla uzak tutabilen insan</i>
--	---

O halde, öncelikle şeytanın etkinlik alanlarını tam olarak belirlemek gerekir. Bu nedenle şimdi, şeytanın bir kısım araçlardan yararlanarak, insan davranışlarını olumsuz bir düzlemde yönlendirme uğraşı verdiği ve insanın karşıt mücadele gücünü ortaya koyarken zorlanım yaşayabileceği acelecilik, ölümsüz olma arzusu, cimrilik, ümitsizlik, karamsarlık, hayal kurma, nankörlük, öfkelenme, hırslı olma, gururlanma ve kibirlenme gibi psikolojik ve sosyo-psikolojik düzlemdeki varoluşsal insan yönelimlerinden, kısmen diğerlerinin de bağlantılı olduğunu düşündüğümüz üç tanesi üzerinde örnek olarak duracağız. Aşağıda sıralayacağımız bu yönelimler, Kur'an'da belirtilenlerin tamamı olmayıp, örnek olarak seçilmiş ve kanaatimizce, insanın zorlanım yaşayabileceği en temel noktalardan sayılabilecek bazı hususlardır.

1. Ölümsüz Olma Arzusu :

Ölümsüz olma arzusunun psikolojik bir gerçeklik olarak bütün insanlar için geçerli olduğu kabul edilir.⁴⁴ Bu arzuyu karşılamak için çeşitli tutum ve davranışlar geliştirilir. Örneğin Fromm, bu arzunun, dünyada erdemli yaşamakla karşılanabileceğini iddia eder. Dünyanın cazibelerine aşırı ilgi ve bağlanmanın insanlardaki ölümsüzlük arzusunu sürekli mal-mülk türü şeylere daha fazla sahip olma şeklinde yönlendireceğini kılacağını belirtir. O'na göre, ölüyü gömmeden önce, onu süsleme ve

⁴¹ İsra Suresi, 65/17.

⁴² Gazali, a.g.e., s. 62.

⁴³ Casiye, 45/23.

⁴⁴ Hökelekli, a.g.e., s. 98.

güzelleştirme çabası da bu arzunun sonucudur.⁴⁵ Hökeleklî, ölümsüzlük arzusunun, insandaki narsizm'in bir ifadesi olduğunu belirtir. O'na göre narsist bireyler, bilinç dışı olarak kendilerini ölümsüz tasavvur ederler.⁴⁶

Konuyu Kur'an bağlamında insan yönelimleri açısından değerlendirdiğimizde, ölümsüz olma isteğinin, insanda köklü ve önemli bir yönelim olduğunu görürüz. Bunun için Kur'an'da sözü edilen, cennetten dünyaya kovulan Adem hikayesine örnek olarak bakılabilir :*"Ne var ki Şeytan ona sinsice fısıldayarak; "Ey Adem!" dedi, 'sana sonsuzluk (ölümsüzlük) ağacını ve (dolayısıyla) hiç çökmeyecek bir hükümdarlığın yolunu göstereyim mi?(dedi) ve böylece her ikisi de (Adem ile Havva) o ağacın meyvesinden yediler."*⁴⁷

Ayete göre Adem, bu yönelimin güdülemesiyle Şeytanın etkisinde kalıp yapmaması istenilen davranışlar göstermiştir. Kur'an'da insandaki bu istekle ilgili daha pek çok ayet vardır.⁴⁸

Bu ayetlerde ölümsüzlük arzusuyla insanların dünyanın yanıltıcı edininimlerine yönelme durumunda oldukları belirtilir. İnsandaki bu içsel ve sürekli yönelimi, Kur'an salt bu düzlemde aktarmaz. Ölümden sonra yaşanacak dünyanın sonsuzluğunu vurgulayarak, insanları olumlu davranışlara çağırır.⁴⁹ Örneğin, olumlu davranışlar yapanların ölüm sonrası gideceği mekân olarak belirtilen cennetin sonsuzluğu ve orada yaşayanların ölümsüz olacağı ifade edilir.⁵⁰

Kur'an, insandaki ölümsüzlük arzusunun, sürekli var olmak ve sürekli yaşamak isteğinden kaynaklandığını belirtmektedir. Aynı düzlemde düşünöen Jung, her ne kadar pozitif bilimin, insandaki sonsuzluk yönelimi ve inancına taraftar olmasa da, yine de insanın bu yönelimini reddedemeyeceğini şu sözlerle ifade eder:

*"...eğer birisi ruhunun en derin varışlarında zaman ve mekân ötesi bir varoluşa sahip olduğu sonucunu çıkarırsa ve böylece yetersiz ve simgesel olarak 'ebediyet' diye betimlenene taraf olursa, akıl bu durumu bilimin yetersizliğinin dışında bir savla karşılamaz."*⁵¹

O halde ölümsüzlük arzusunda olan insan için, yaşamın anlamına ilişkin sonsuz yaşamayı içermeyen her tür açıklama, onu tatmin etmekten uzak olacaktır. En azından insanın yok olmayı psikolojik olarak kabullenmesi nerdeyse imkânsız gözükmektedir. İnsan her şeye karşın ölümsüz olma arzusunun yön verdiği güçlü bir motivasyona sahip olacaktır. İşte Kur'an'da bu güçlü motivasyon nedeniyle Şeytanın, olumsuz

⁴⁵ Fromm, a.g.e., s. 20.

⁴⁶ Hökeleklî, a.g.e., s. 102.

⁴⁷ Taha, 20/120.

⁴⁸ Örnek olarak bkz. şuara, 26/129 ; Humeze, 104/2-3.

⁴⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 5. Baskı, İstanbul, 1999, s. 86.; Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, (çev. Hayati Aydın), Ankara, 1998, s. 94-95.

⁵⁰ Teğabün, 64/9; Talak, 65/11.

⁵¹ C.G.Jung ve Diđerleri, *Ölümün Anlamı*, (çev. Doğan Özkán), İstanbul, 1992, s. 16.

yönelimlerini etkin kılma noktasında insanlar üzerinde etkili olabileceği belirtilmektedir.

2. Aceleci Olmak :

Kur'an'da insan doğasında var olan olumsuz yönelimler arasında en fazla dikkat çeken hususlardan biri aceleciliktir. İnsanın bu yönelimi bazı ayetlerde açıkça ifade edilir: "...İnsan acelecidir."⁵² ; "İnsan aceleci bir varlıktır..."⁵³.

Fazlurrahman, Kur'an'a göre insanın bu acelecilik yüzünden gururla dolup taşıdığı ve korkunç derecede ümitsizliğe kapıldığını belirterek şöyle der: "İnsan kadar çabuk şişen ve sönen başka hiçbir varlık yoktur. Kur'an tekrarlar ki, insan ne zaman feraha kavuşursa derhal Allah'ı unuttur. Tabii sebepler onun istediği neticeleri verince, kendi gücünün kendisi için yeterli olduğu düşüncesine kapılır ve kendini beğenmişlik duygusu içinde, artık bu tabii sebepler içerisinde Allah'ı görmez. Ama kötü durumlara düşünce, o zaman ya tamamen bir karamsarlık içine düşer; ümitsiz olur, ya da yalnız bu durumda Allah'ı hatırlar. Allah'ı sadece zor duruma düşünce hatırlar, hatta bazen güç durumda bile aklına getirmeyip, O'ndan yardım istemez ve sadece Ümitsizlik içinde boğulur"⁵⁴

İnsanın aceleciliğine psikolojik bir süreç olarak bakıldığında, çoğunlukla iç-ben (nefis)'in fizyolojik , psikolojik ve psiko-sosyal gereksinimlerini gerçekleştirme itkisinin bu yönelimde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Psikanaliz ekolü, bu yönelimi, bilinçaltı mekânizmasının yoğun bir şekilde gerçekleşme isteği olarak açıklar. Buna göre, organizmanın davranışa dönük itkilemeleri, temelde hazza ulaşma ve elemden kaçma prensibine dayanır. Bunu gerçekleştirirken de, insan organizması, kendine haz verecek olan duruma bir an önce ulaşmak, elem verecek olan durumdan da çarçabuk kurtulmak ister.⁵⁵

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, insanın aceleciliği kendi bilgileri çerçevesinde olumlu, yani yaptığında haz alacağını düşündüğü davranışları bir an önce yapma, olumsuz yani yapıldığında rahatsız olacağını hissettiği davranışlardan ise hızlı bir şekilde uzaklaşma şeklinde görülür. Kur'an, insandaki bu olumsuzlanmaya açık yönelime dikkat çekerek, insanı, şeytanın etkinlik gösterebileceği bu doğasının farkında olmaya çağırır.⁵⁶ İnsandaki olumsuzlanmaya açık temel yönelimlerden biri olan ölümsüzlük arzusu konusunda örnek olarak ele aldığımız Adem'in yanıtılmasıyla ilgili ayet, bu konuda da ele alınabilir. Hatırlanacak olursa ayette (Taha, 20/120) şeytan, Adem'e sonsuzluk yahut ölümsüzlük vaat

⁵² İsra, 17/9-11.

⁵³ Enbiya, 21/37.

⁵⁴ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara, 2000, s. 62.

⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Sigmund Freud, *Düşlerin Yorumu II*, çev. Emre Kapkın, İstanbul, 1996, s. 315-316; Calvin S. Hall, Gardner Lindzey, *Theories of Personality*, New York, 1978, s. 36-39; Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, İstanbul, 1996, s. 44-45; Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul, 1996, s. 407; Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul, 1993, s. 69.

⁵⁶ Konuyla ilgili "Teenni Allah'tan, acele ise şeytandandır" (Tirmizi, Birr, 66) şeklindeki hadis de bu yaklaşımı destekler.

ederek, onu yasaklanan bir davranışa yönlendirmekteydi. Hz. Adem'in bu davranışa yönelimi bir yönüyle de, insanın acelecilik özelliğini göstermektedir. Çünkü bir an önce ölümsüzlüğe ulaşma arzusu, davranışın temel motivasyonudur. Yani ölüm korkusu yahut kaygısı gibi hoşlanılmayan bir durumdan kaçma ve ölümsüzlük arzusu gibi haz yahut rahatlama sağlamanın yolu gibi görülen bir duruma (ölümsüzlük ağacının meyvesinden yeme) yönelme söz konusudur.

Kur'an'da acelecilik yöneliminin, insanı olumsuz ve erdemsiz davranışlara yönlendirdiği ve onun hemen ulaşmak istediği arzularının bunda etkili olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla insanın acelecilik yöneliminin onu dünya hayatına yönlendirdiği pek çok ayette belirtilir.⁵⁷

Kur'an insandaki bu acelecilik yöneliminin, dayanılması güç bazı yaşantılarda da etkili olmasının mümkünlüğünden hareketle insanı, her şeyin Allah'a ait olduğunu düşünerek sabırlı ve olgun davranmaya davet etmektedir⁵⁸. Bu sabır ve olgunluğu gösteremeyenler, aceleci ve telaşlı davranışlarının sonucunda, kendilerine güven duygularını kaybedebilirler. Bu durumda, her olaya ümitsizlik ve karamsarlık duyguları içinde yaklaşırlar. Böylece hayat, katlanılması güç bir hal alır. Bu çerçevede Kur'an'ın insanları, bu tür zorlukların üstesinden gelebilmek için uğraş vermeye ve aceleci davranıp kendi kendine güçlük oluşturmak yerine, sabırlı olmaya çağırdığı görülmektedir.⁵⁹

3. Cimri ve Mala Düşkün Olmak :

Cimrilik, insanda diğer bazı yönelimlerle birlikte bulunur. Adler, cimrilik yöneliminin hasetle, kendini beğenmişlikle, bencillikle iç içe ve aynı zamanda var olduğunu belirtir.⁶⁰ Çünkü cimrilik, sadece para biriktirme davranışı olmayıp, aynı zamanda diğer insanlarla aradaki mesafeyi arttıran ve bireyi yalnız ve paylaşmaya kapalı yapan olumsuz bir davranıştır.

Fromm, cimrilik yönelimini kişiliğinde işlevsel kılmış ve bunu kalıcı bir özellik haline getirmiş bireyleri, " istifçi tipler " olarak tanımlar. Ona göre bu kimseler, istifledikçe ve biriktirdikçe, kendilerini güvende zannederler. Harcama ise, bu güveni azaltır. Birikintiler ve harcamaktan korkulanlar, salt maddi şeyler olmayıp, duygular ve düşünceler alanında da geçerlidir. Örneğin bu kimselerin gözünde sevgi de temelde bir maldır ve başkasına verilmemelidir.⁶¹

Bu çerçevede Kur'an'daki cimrilik ve mala düşkünlük ile ilgili ayetlere bakıldığında, aynı düzlemde olabildiğince çok örnek bulabilmekteyiz. Örneğin İsrâ suresinde insanın doğasında varolan cimrilik

⁵⁷ İsrâ, 17/18; Kıyamet, 75/20-21.

⁵⁸ Bakara, 2/155-157.

⁵⁹ Bkz. Bakara, 2/153; Bakara, /177; Al-i İmran, 3/146; Al-i İmran, 3/200; Enfal, 8/46; Yusuf, 12/90; Zümer, 39/10; Muhammed, 47/131.

⁶⁰ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, (çev. Şelale Başar), 5. baskı, İstanbul, 1977, s. 182.

⁶¹ Fromm, *Kendini Savunan İnsan*, (çev. Necla Arat), 7. Basım, İstanbul, 1998, s. 92.

yönelimi şöyle ifade edilmektedir: “De ki: ‘Rabbimin bağış ve bolluk hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, o zaman (onlara) harcayıp tüketme korkusuyla, mutlaka sınırsız sarılırdınız; çünkü insan gerçekten çok tamahkârdır, (sınırsız cömert olan ise sadece Allah’tır).”⁶²

Ayette cimrilik, insan psikolojisinin ayrılmaz bir parçası olarak belirtilmektedir. Ayete psikolojik açıdan yaklaştığımızda, insanın özellikle maddi nimetlere erişme konusunda, çeşitli güçlüklerle karşı karşıya olduğu ve elde ettiklerini kaybetmeme konusunda kesin bir güvenceye sahip olmadığı ortadadır. Bu yüzden esaslı bir güven ve inanç kaynağı olarak dine ve Allah’a yönelen insanlar açısından, merkezi bir tutum ve davranış olarak maddi edinimleri ve kazanılanları sıkıca korumaya dönük yaklaşımlar, bu inanç ve güven kaynağı ile birey arasındaki iletişimi sorunlu kılar. Bu inanç ve güven kaynağından yoksun olan insanlar için cimrilik kendini güvende hissetmeye dönük bir davranış olarak görülebilir. Öyle iken bile, her an sahip olunanları kaybetme korkusu olabilecektir. Bu da insan psikolojisi açısından olumsuz bir etken olacaktır. İşte bu düzlemde Kur’an’ın genelinde inananlar, varoluşsal olumsuz bir yönelimlerden biri olan cimrilikten alıkonulmaya çalışılmakta ve yatay → dikey eksenli bir inanç düzleminde böyle bir yönelimin etkili olamayacağı vurgulanmaktadır⁶³.

Cimrilik davranışının bencillik ve kıskançlık gibi olumsuz davranışlarla da iç içe olması nedeniyle kısaca bu yaşantılara ilişkin Kur’an’ın yaklaşımına da değinmek yararlı olacaktır. Bencillik, insanın kendisini düşünme, benliğini öne çıkarma, biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını temin etme isteğinden kaynaklanan bir duygudur.⁶⁴ Makam-mevki sahibi olmak, mal-mülk sahibi olmak gibi arzuların temelinde var olan önemli motivasyonlardan biridir. Kur’an, bu tür insanların ben-merkezcil (ego-centric), yani “ başkalarının ihtiyaç ve çıkarlarına kayıtsız kalıp sadece kendi çıkarıyla ilgilenme”⁶⁵ biçimindeki karakter yapılarına değinerek şiddetle eleştirir⁶⁶.

Kıskançlık davranışı da bir yönüyle cimrilik ve bencillik davranışlarıyla örtüşür. Çünkü bir anlamıyla kıskançlık, elden kaçırmak ve yoksun kalmak korkusuyla işlevsel bir davranıştır.⁶⁷ Kıskanan insan başkasında olanı onun kaybetmesi yahut zarar görmesi pahasına da olsa isteyebilmektedir. Kur’an’daki Yusuf peygamberin kardeşleri tarafından kıskanılması olayı buna örnek olarak verilebilir⁶⁸.

⁶² İsra, 17/100.

⁶³ Leyl, 92/18 ; Teğabün, 64/16.

⁶⁴ Ali Rıza Aydın, “Kur’an’da Suçluların Davranış Özellikleri (Ahlak Psikolojisi Açısından Bir Yaklaşım)”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 3, 2002, s. 380.

⁶⁵ Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, 2. Basım, İstanbul, 1993, s.52.

⁶⁶ Hac, 22/11.

⁶⁷ Hançerlioğlu, a. g. e., s. 229.

⁶⁸ Yusuf, 12/8-9.

Adler, kıskançlığın temelinde derinliğine ve güçlü bir aşağılık duygusu yattığını söyler.⁶⁹ Buna göre kıskanan kimse, eksiklik duygusu ve kıskanılan özelliğe sahip olma yönelimi ile hareket ettiğinden, kendi çıkarını önceleyen, benliğini öne çıkarma eğiliminde olandır. Bundan ötürü kıskançlık ben-merkezcil ve hastalıklı bir yönelimdir. Kur'an bu düzlemdeki bir kıskançlığı, şu ayette de görülebileceği üzere, olumsuz bir yönelim olarak değerlendirir ve yapılmamasını ister: "O halde Allah'ın kimilerinize diğerlerinden daha fazla bağışladığı nimetlere göz dikmeyin. Erkekler kendi kazançlarından bir fayda sağlarlar, kadınlar da kendi kazançlarından...Bu nedenle lufu(ndan size bahşetmesini) Allah'tan dileyin; şüphesiz Allah, her şeyin tam bilgisine maliktir."⁷⁰

Kur'an, başkalarını kıskanmak ve ellerinde olana sahip olmak yerine, o nesnenin veya özelliğin var edicisi olduğuna inanılan Allah'a yönelmeyi ve ondan istemeyi ve paylaşımı öngörmektedir. Nitekim inanan bireyin ruh sağlığı açısından bu davranış hem daha olumlu, hem de bu yüzden stres yaşamasının engellenmesi bağlamında önemlidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kur'an bağlamında varoluşsal olumsuz insan yönelimlerine ilişkin çalışmamızda ulaşılan bulgulara göre, biyolojik donanımı itibarıyla, diğer canlılara nazaran daha zayıf gözüken insan, sahip olduğu zihnî, duygusal ve davranışsal potansiyeli açısından güçlü bir varlık olarak nitelenmektedir. İnsanın kendi gücü ve sınırlarının bilincine varabilecek bir yeterliğe sahip olduğu vurgulanmaktadır. Kur'an açısından insan, genel yapısı itibarıyla Tanrıda olduğu kabul edilen pek çok olumlu özelliği, sınırlı ölçüde gerçekleştirebilecek güç ve yetkinliktedir. Bu yönüyle insan "tanrısal" bir varlık olarak ortaya konulmaktadır. Bununla birlikte o, olumsuz davranışlara da yönelebilmektedir. Bu, insanın bazı temel ihtiyaç ve arzularından kaynaklanan nedenler ve bunları olumsuz davranışlarla işlevsel kılmada etkili olan şeytani dürtüler etkisiyle olmaktadır.

Kur'an, insandan temelde varoluşsal özünü yaşantılamasını istemektedir. Bunu yapmaya çalışan bireyin olumlu ve doğru bir yaşam süreci içerisinde olacağı belirtilmektedir. Varoluşsal olumsuz insan yönelimlerinin gerçekleşimini önleyebilmek ve insanın bireysel ve sosyal hayatında daha anlamlı bir hayatı yaşayabilmesini sağlayabilmek için, ona, bu dünya hayatının bir imtihan vesilesi olduğunu, olumlu davranışlar yapanların bu dünyadaki kazanımları yanında, ölümden sonraki hayatta da ödüllendirileceğini belirtmektedir.

Sonuç olarak, Kur'an'da geçen varoluşsal olumsuz insan yönelimleriyle ilgili ayetlerin, özellikle inanan birey psikolojisi açısından son derece önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bir makalenin sınırları içerisinde ele alınabilecek konuların sınırlı olacağı ve detaylıca ortaya konulmasının güç olacağı ortadadır. Kanaatimizce ilgi duyan Din Psikolojisi araştırmacılarının konuya daha geniş çerçeveli yaklaşımlarda bulunmaları

⁶⁹ Adler, *Yaşama Sanatı*, (çev. Kâmuran Şipal), 3. Basım, İstanbul, 1992, s. 97.

⁷⁰ Nisa, 4/32.

100 *kur'an bağlamında olumsuz davranışlara psikolojik yaklaşımlar*

gereği vardır. Böylece çok yönlü bakış açıları konuyu daha geniş ve bütünlüğü ile anlayabilmeyi sağlayacaktır.